

fıkıhın küllî kaideleriyle ilgili bölümün giriş kısmını da (II, 947-962) ilâve etmiştir (s. 33-44). Bunun yanında Mısır'ın ileri gelen hristiyanlarından Yûsuf Nasrullah'ın tercüme ettiği, August Rohling'in *el-Kenzü'l-merşûd fi kavâ'id-i'l-Talmûd* adlı eserleriyle Şarl Lourant'ın *Fî Hâdiseti katli'l-eb Tõma ve hâdimihî İbrâhîm 'Amâr'ını* bir takdim yazısı ve bazı notlarla birlikte yeniden neşretmiştir (Dımaşk 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fi şevbihi'l-cedid*, Dımaşk 1420/1999, tür.yer.; a.mlf., *el-Akl ve'l-fıkh fi fehmî'l-hâdisi'n-nebevî*, Beyrut-Dımaşk 1417/1996, tür.yer.; a.mlf., *el-Fetâvâ* (haz. Mecd Ahmed Mekki), Beyrut-Dımaşk 1425/2004, s. 199, 208, 513-514; ayrıca bk. Yûsuf el-Kardâvî'nin takdimi, s. 5-15; ayrıca bk. hazırlayanın girişi, s. 21-71; a.mlf., "el-İctihâd ve devrû'l-fıkh fi halli'l-müşkilât", *el-Câmi'atü'l-İslâmiyye*, sy. 22, Rabat 1409/1989, s. 147-162; a.mlf., "Ta'rif Mûcezb bi-Meşrûf Mevsû'ati'l-fıkhî'l-İslâmî", *Râbi'atü'l-Âlemi'l-İslâmî*, I/5, Mektepe 1387/1967, s. 64-66; Muhammed Meczûb, "Ulemâ ve müfekkîrîn 'arefûhüm, Kahire, ts. (Dârü'l-İ'tisâm), II, 343-370 (kendi dilinden anlattığı hayatı); Muhammed ez-Zühaylî, *Merci'u'l-ûlûmî'l-İslâmiyye*, Dımaşk, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 558; Abdülkâdir Ayyaş, *Mu'cemü'l-mü'ellifîne's-Sûriyyîn fi'l-karni'l-İsrîn*, Dımaşk 1405/1985, s. 221-222; Kâmil Işık, *Son Devir İslâm Hukukçularından Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'da Yöntem* (yüksek lisans tezi, 2010), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdülkâdir Avde, "el-Fıkhü'l-İslâmî fi şevbihi'l-cedid", *el-Müslimün*, sy. 5, Kahire 1372/1953, s. 497-500; Münir el-Aclânî, "el-Medhalû'l-fıkhîyyü'l-âm", *MMLAdm.*, XXVIII (1373/1953), s. 294-297; Saffet Köse, "Mustafa Ahmed ez-Zerkâ" (1907-1999): Hayatı-Eserleri-İslâm Hukuku ile İlgili Bazı Görüşleri-Fetvalarından Örnekler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya 2005, s. 585-616; Abdüsettâr Ebû Guddê, "Zerkâ" (Muştafa Ahmed)", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dımaşk 2004, X, 341-342; Abdurrahman Hillelî, "ez-Zerkâ, Muştafa b. Ahmed", *Mo.AU*, XI, 115-118.

SAFFET KÖSE

ZERKÂLÎ

(bk. İBNÜ'Z-ZERKÂLE).

ZERKEŞİ, Bedreddin

(بدرالدين الزركشي)

Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392)

Şâfiî âlimi.

745 (1344) yılında Kahire'de doğdu. Babasının ve dedesinin ismi bazı kaynaklarda yer değiştirmiş şekilde verilmektedir. Babasının veya dedesinin Bahâdîr (Bahâ-

dur, cesur, pehlivan) adını taşımasından ailesinin Mısır'a sonradan gelip yerleşen Türk asıllı olması dolayısıyla Türkî, küçükken ailesinin geçimine katkıda bulunmak amacıyla altın ve gümüş işleme (zerkeş) sanatında ustalaştığı için Zerkeşî, Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'ine özel bir ilgi duyup ezberlediği için Minhâcî lakaplarıyla anılmaktadır. Öğrenimine küçük yaşlarda Kahire'de başladı. Başta *Minhâcü't-tâlibîn* olmak üzere bazı kitapları ezberledi. Döneminin âdeti gereği farklı ilim dallarıyla ilgilenmekle birlikte ağırlıklı olarak fıkıh ve fıkıh usulü tahsil etti. Kahire'de Cemâled-din el-İsnevî, Sirâceddin Ömer b. Reslân el-Bulkînî, Moğultay b. Kılıç ve 764'te (1363) Kahire'ye gelen Halepli Şâfiî âlimi Şehâbeddin İbnü'l-Hanbelî'nin derslerine devam etti; İbn Hişâm en-Nahvî'den dil ilimlerini öğrendi. Dönemin ilim merkezlerine yaptığı yolculuklarda Dımaşk'ta Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Selâhaddin İbn Ebû Ömer (Muhammed b. Ahmed el-Makdisî es-Sâlihî) ve İbn Ümeyle el-Merâgî'den, Halep'te Şehâbeddin el-Ezraî'den ders aldı. Öğrencilerinden Birmâvî, mütevazî ve sade bir hayat yaşayan hocası Zerkeşî'nin bütün meşaisini ilmi faaliyetlere ayırdığını, geçim masraflarını ise akrabalarının karşıladığını bildirmektedir. İbn Hacer el-Askalânî'nin belirttiğine göre Zerkeşî zamanının çoğunu evinde ilimle meşgul olarak geçirir, zaman zaman kitapçılar çarşısına gider, kitap almadan eserleri inceleyip notlar tutar, eve döndüğünde bu notları eserlerinin ilgili yerlerine kaydederdi (*ed-Dürrü'l-kâmine*, III, 398; krş. Sehâvî, *ed-Dau'ü'l-lâmî*, IV, 306). İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında eser veren, birçoğunu kendi hattıyla yazdığı bilinen Zerkeşî talebe yetiştirdi, fetva işleriyle de uğraştı, Zâhiriye Medresesi'nde Şâfiî mezhebi müderrisliği ve Karâfetüssuğrâ'daki Kerîmüddin Hankahî'nde şeyhlik yaptı. Aralarında, çocukları ve Şemseddin Muhammed b. Abdüddâim el-Birmâvî, Ebü'l-Hasan Nûreddin Ali b. Muhammed b. Mûsâ el-Mahallî el-Medenî eş-Şâfiî, Şemseddin İbnü'l-Merâgî el-Medenî (Muhammed b. Ebû Bekir b. Hüseyin), Kemâleddin Muhammed b. Hasan eş-Şümunnî el-İskenderî el-Mâlikî ve Ebü'l-Fütûh Necmeddin Ömer b. Hiccî es-Sa'dî el-Husbânî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî gibi farklı mezheplere mensup meşhur âlimlerin bulunduğu pek çok talebe yetiştirdi. İlimle dolu bir hayat süren Zerkeşî, 3 Receb 794 (26 Mayıs 1392) tarihinde kırk dokuz yaşında Kahire'de vefat etti ve Karâfetüssuğrâ'da Emîr Bektemür es-Sâkî Türbesi'nin yanına defnedildi.

Eserleri. Velûd bir müellif olduğundan "musannif" lakabıyla anılan Zerkeşî daha çok *el-Burhân fi 'ulûmî'l-Kur'ân* adlı eseriyle tanınmış olsa da eserlerinin yarıya yakını fıkıh ve fıkıh usulüne dair eserlerle hocalarının ve bazı Şâfiî âlimlerinin fıkıh eserlerine yaptığı şerhler teşkil eder. Eserlerinde çok sayıda kaynağa başvurması, luğavî ve fikhî tahliller yapması, kendi ulaştığı sonuç ve çıkarımlara yer vermesi onun tenkitçi bir fıkıh anlayışına sahip bulunduğu göstermektedir. Fıkıhın on farklı dalında eser telif edildiğini belirten Zerkeşî, bunların arasında en yararlı ve yetiştirici olanın usul ve fıkha dair genel kuraları bir araya getiren, kuşatıcı ve tamamlayıcı özellikleriyle ictihad mertebesine ulaşmaya katkı sağlayan kavâid kitapları olduğunu söylemektedir (*el-Mensûr*, I, 69-71). Hadis ve hadis usulü alanında telif, şerh ve tahrîr çalışmaları onu bu alanda da söz sahibi yapmıştır. İbn Hacer, Zerkeşî'nin aynı zamanda orta seviyede bir şâir olduğunu belirtir (*İnbâ'ü'l-gumr*, III, 141).

A) Tefsir. Zerkeşî'nin tefsire dair tek eseri *el-Burhân fi 'ulûmî'l-Kur'ân**'dır. İbn Hacer'in hayranlık uyandıran en mükemmel eserlerden biri olarak nitelediği *el-Burhân* (*İnbâ'ü'l-gumr*, III, 140) tefsir usulü ve Kur'an ilimleri alanının en geniş ve en kapsamlı klasik kaynaklarından biridir. Eserin dört cilt halinde değişik baskıları yapılmıştır (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire 1376-1377, 1378; Beyrut 1972; nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1408/1988; nşr. Zekî Muhammed Ebû Serî, Riyad 2006; Kahire 2006; nşr. Muhammed Mütevellî Mansûr, Kahire 1429/2008). *el-Burhân* üzerine Abdülmecid Hindâvî Ca'fer, *Bedî'u'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Burhân li'l-'Allâme ez-Zerkeşî* (1988, Ezher Üniversitesi Arap Dili), Halife Karnî Muhammed Halife *Mebâhişü 'ilmi'l-me'ânî fi Kitâbi'l-Burhân li'l-İmâm ez-Zerkeşî* (1988, Ezher Üniversitesi Arap Dili), Vedat Tekin *Zerkeşî'nin "el-Burhân fi ulûmî'l-Kur'ân"ında Anlama ve Yorum* (yüksek lisans tezi, 2007, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlarıyla tez çalışması yapmışlardır.

B) Hadis. 1. *en-Nûket 'alâ Muqaddimetü İbnî's-Salâh* (*en-Nûket 'alâ 'Ulûmî'l-hadis*, *Ta'lik 'alâ Ma'rifeti envâ'i 'ulûmî'l-hadis*, *el-Kelâm 'alâ 'ulûmî'l-hadis*). İbnü's-Salâh'ın *'Ulûmü'l-hadis* ve *el-Muqaddime* adlarıyla bilinen eserinin şerhi olup Zeynelâbidin b. Muhammed b. Belâferic tarafından ilk seksen varakı üzerine yüksek lisans çalışması yapıldıktan sonra

ZERKEŞÎ, Bedreddin

(1406, Medine İslâm Üniversitesi) aynı kişinin tahkikiyle yayımlanmıştır (*ez-Zerkeşî ve Kitâbühü en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbnî's-Salâh*, I-III, Riyad 1419/1998, 1429/2008). 2. *en-Nüket 'ale'l-'Umde fi'l-aḥkâm* (*Taḥṣîḥu 'Umdeti'l-aḥkâm, Şerḥu'l-'Umde*). Abdülğani el-Makdisî'nin Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*'lerinin fikhî konularla ilgili müttetekun aleyh hadisleri bir araya getirdiği *'Umdetü'l-aḥkâm*'ında yer alan hadislerin nisbetlerinin doğruluğunu belirtmek ve dil açısından tahlillerini yapmak üzere kaleme alınmıştır. Eseri önce Merzûk b. Heyyâs ez-Zehrânî "Kitâbü Taḥṣîḥi'l-'Umde li'l-İmâm ez-Zerkeşî" adıyla Zerkeşî'nin yalnızca hadis tenkidine dair açıklamalarına yer vererek bir özet halinde yayımlamış (*Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, sy. 75-76 [Medine 1407]), ardından Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî tarafından muhtevası korunmakla birlikte yeniden tertip edilerek bir bütün halinde neşredilmiştir (nşr. Riyad 2002, 1428/2007). İbn Hacer el-Askalânî'nin de *en-Nüket 'alâ Nüketi'l-'Umde* adlı bir çalışması vardır. 3. *el-İcâbe* li-irâdi me'stedrekethü 'Â'îşe 'ale's-şâḥâbe*. Eserde Hz. Â'îşe'nin diğer sahâbîlere hadis ve yorum açısından yönelttiği eleştiriler, bu alanda yazılan diğer eserlere (*DİA*, II, 204) nisbetle oldukça geniş biçimde ele alınmaktadır. Onlarca rivayetin bulunduğu eserde Zerkeşî rivayetleri Kur'an ve Sünnet'e arz ederek, tarihî olaylarla mukayese ederek, akıl, mantık ve dil eleştirilerine yer vererek değerlendirmiştir (nşr. Saîd el-Efgânî, Dimaşk 1358/1939, 1391/1971, 1401/1981; Beyrut 1390/1970, 1400/1980, 1405/1985; nşr. Zekerîyyâ Ali Yûsuf, Kahire 1965; nşr. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Kahire 1421/2001; nşr. Bünyamin Erul – Şuayb el-Arnaût, Beyrut 1425/2004). Bünyamin Erul eseri genişçe bir sunuş, notlar ve dizinle birlikte Türkçe'ye çevirmiştir (bk. bibl.). Celâleddin es-Süyûtî eseri *'Aynü'l-işâbe fi'stidrâki 'Â'îşe 'ale's-şâḥâbe* adıyla özetlemiştir (nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimaşk 1983). 4. *et-Tezkire fi'l-eḥâdiş-i'l-müştehire* (*el-Le'âli'l-menşûre fi'l-eḥâdiş-i'l-meşhûre*, *el-Fevâ'idü'l-menşûre fi'l-eḥâdiş-i'l-meşhûre*). Eserde halk arasında hadis diye bilinen rivayetler sened ve metin bakımından değerlendirilmiştir. *The Encyclopedia of Islam*'ın 2004'te yayımlanan zeylinde Zerkeşî'nin biyografisini yazan Andrew Rippin'in "şimdi kayıp" dediği eserin muhtelif neşirleri vardır (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1406/1986, *el-Le'âli'l-menşûre fi'l-eḥâdiş-i'l-meşhûre el-ma'c-*

rûf bi't-Tezkire fi'l-eḥâdiş-i'l-müştehire adıyla; nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Beyrut 1417/1996, *el-Le'âli'l-menşûre fi'l-eḥâdiş-i'l-meşhûre evi't-Tezkire fi'l-eḥâdiş-i'l-müştehire* adıyla). Celâleddin es-Süyûtî bu eseri de *ed-Dürerü'l-müntehire fi'l-eḥâdiş-i'l-müştehire* adıyla ihtisar etmiş, bu arada bazı ilâvelerde de bulunmuştur (Kahire 1307, 1380; nşr. Halîl Muhyiddin el-Meys, Beyrut 1984; nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Kahire 1987; nşr. Mahmûd el-Arnaût – Muhammed Bedreddin Kahvecî, Küveyt 1988; nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Riyad 1988; nşr. Muhammed Abdurrahîm, Beyrut 1995). 5. *et-Tenkih li-elfâzi'l-Câmi'i's-şâḥîḥ* (*Şerḥu Şaḥîhi'l-Buḥârî, Hâşiyyetü'l-Buḥârî*). Bu çalışma İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre, Zerkeşî'nin daha önce başlayıp müsvedde halinde bıraktığı *Şerḥu'l-Buḥârî* adlı çalışmasının bir cilt halindeki özetidir. İbn Hacer şerhin orijinalinin bazı bölümlerini gördüğünü belirtmektedir (*ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 398). *et-Tenkih*'in de muhtelif baskıları yapılmıştır (nşr. Muhammed Muhammed Abdülatîf, I-VI, Kahire 1351-1353; nşr. Ahmed Ferîd, Mekke-Riyad 2000; nşr. Yahyâ b. Muhammed Ali el-Hakemî, Riyad 2003, 1425/2004; nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut 1424/2004, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Keşfü'l-müşkil 'alâ Şaḥîhi'l-Buḥârî* adlı eseriyle birlikte; nşr. Ridvân Câmi' Ridvân, Kahire 2002-2007). İbn Hacer el-Askalânî'nin eserdeki yanlışları düzelterek bazı noktaları açıkladığı bir çalışması *Havâşî Tenkihî'z-Zerkeşî 'ale'l-Buḥârî* adıyla yayımlanmıştır (nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut 1424/2004, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Keşfü'l-müşkil 'alâ Şaḥîhi'l-Buḥârî* adlı eseriyle birlikte; nşr. Ebû Abdurrahman b. Hasan ez-Zendî el-Kürdî, Beyrut 1429/2008). *et-Tenkih* üzerine Kadî Muhibbuddin İbn Nasrullah el-Bağdâdî *en-Nüket (Hâşiye) 'ale't-Tenkih şerhi'l-Câmi'i's-şâḥîḥ* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1151; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1591/5, vr. 106^a-132^b; krş. *DİA*, XLI, 616), Şemseddin es-Seḥâvî *Tecridü Havâşî 'alâ Tenkihî'z-Zerkeşî* adıyla birer hâşiye yazmıştır. İbn Gâzî el-Miknâsî, eserin eksiklerinin tamamlanması ve *Şaḥîhi'l-Buḥârî*'nin daha iyi anlaşılması için *İrşâdül-lebîb ilâ maḳâşidi ḥâdiş-i'l-ḥabîb* ismiyle bir eser telif etmiştir (nşr. Abdullah Muhammed et-Temsemânî, Muhammediye 1409/1989). Ahmed b. Hüseyin er-Remlî de *et-Tenkih* ile Şemseddin el-Kirmânî'nin Buhârî şerhindeki bazı noktaları eleştiren bir eser kaleme

almıştır. Medine İslâm Üniversitesi'nden Ali b. Sultân el-Hakemî, *Te'aḳḳubâtü'l-'Allâme Bedriddin ed-Demâminî fi kitâbihî "Meşâbiḥu'l-Câmi'i's-şâḥîḥ" 'ale'l-İmâm Bedriddin ez-Zerkeşî fi kitâbihî "et-Tenkih li-elfâzi'l-Câmi'i's-şâḥîḥ" fi'l-kazâye'n-naḥviyye ve's-şarfiyye ve'l-luğaviyye* adlı çalışmasında Bedreddin İbnü'd-Demâminî'nin *Meşâbiḥu'l-Câmi'i's-şâḥîḥ*'inde *et-Tenkih*'e dil bilimi açısından yönelttiği eleştirileri ele almıştır (Medine 1416/1995). 6. *el-Mu'teber fi tahrîci eḥâdiş-i'l-Minhâc ve'l-Muḥtaşar*. Kâdî Beyzâvî'nin *Minḥâcü'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl ve İbnü'l-Hâcib'in Muḥtaşaru Münthe's-sûl ve'l-emel* adlı eserlerindeki hadislerin tahrîcine dairdir. Abdurrahîm b. Muhammed Ahmed el-Kaşkarî tarafından üzerine doktora çalışması yapılan eser (1404/1984, Medine İslâm Üniversitesi) Hamdî Abdülmecîd es-Selefî'nin tahkikiyle de basılmıştır (Küveyt 1404/1984). 7. *ez-Zehebü'l-ibrîz fi tahrîci eḥâdiş-i Fethî'l-'azîz* (TSMK, III, Ahmed, nr. 482/1-3). Abdülkerîm er-Râfî'nin eserinde yer alan hadislerin tahrîci ve değerlendirmesiyle ilgilidir. Zerkeşî, *el-İcâbe*'de zikrettiği bu eserinde İbn Hacer el-Askalânî'nin belirttiğine göre İbnü'l-Mülâk-ın'n derlemesini takip etmişse de hadisleri senedleriyle verme konusunda Abdullah ez-Zeyla'nın yöntemini benimsediği için kitabın hacmi büyümüştür (*ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 398).

C) Fıkıh Usulü. 1. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fi uşûli'l-fıkh*. Zerkeşî'nin fıkıh usulü alanındaki eserlerinin yazılış sırası açıkça bilinmemekle beraber *Selâsilü'z-zeheb*'de (s. 332) "büyük kitabım" diye andığı ve 777 (1376) yılında henüz otuz iki yaşında iken kaleme aldığı *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*'i diğerlerinden önce yazdığı anlaşılmaktadır. Dört Sünnî mezheple Zâhirî, Mu'tezilî ve Şîî âlimlerine ait 200'ü aşkın eserden yararlanılarak telif edilen bu ansiklopedik eser pek çok eski kaynaktan yaptığı derlemelerle dikkati çekmektedir. Zerkeşî'nin, müteahhirin usulcülerinin kendilerinden iktibasta bulundukları eserleri görmeden nakilde bulunmaları sebebiyle çok kere hataya düşüklerini, kendisinin ise nakilde bulunduğu eserleri gördüğünü, şifahî ve aracı vasıtasıyla görüş nakletmediğini ifade etmesi (*el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, VI, 328) onun ilmî titizliğini göstermektedir. Müellif, kitabının içeriğini daha zengin hale getirmek için usul eserlerinin yanı sıra tefsir, kelâm, hadis şerhleri ve lügat kitaplarına da sıkça atıfta bulunmakta ve terimlerin tanımına geniş yer vermektedir. Konuları işler-

ken İmam Şâfiî'nin görüşlerine öncelik vermekle birlikte gerek farklı düşünen Şâfiî usulcülerinin gerekse diğer mezhep mensubu muhalif usulcülerin görüşlerini de gerekçeleriyle birlikte vermekte, eleştirel bir bakış açısıyla bunlara ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır (nşr. Abdülkâdir Abdullah Halef el-Ânî v.dğr., I-VI, Küveyt 1409/1988, 1413/1992; I-VIII, Kahire 1414/1994; Muhammed Muhammed Tâmir, I-IV, Beyrut 1421/2000). Eserin "Kitâbü'l-Kıyâs" bölümü üzerine Hâris Mustafa Zugayb tarafından 1977 yılında Paris Sorbonne Üniversitesi'nde bir doktora tezi (*Edition critique du "Kitâb al-qiyâs" extrait du "Kitâb al-baḥr al-muḥîṭ fi uṣūl al-fiqḥ" de l'Imâm Abū 'Abdullāh Badr al-dīn Muḥammad b. Bahādur al-Zarkaṣī al-Šāfi'ī*) Ali b. Sâlim (*Bedrüddin ez-Zerkeşî ve kitâbü'l-Baḥrü'l-muḥîṭ fi uṣūl al-fiqḥ*, 1983, el-Külliyyetü'z-Zeytûniyye [Tunus]), Muhammed Halîl (*Muḥaddimâtü'l-Baḥri'l-muḥîṭ fi uṣūl al-fiqḥ*, Yeni Sorbon Üniversitesi [Paris, ts.]) tarafından tezler hazırlanmıştır. Muhammed b. Abdürrezzâk ed-Düveysî I. cildini İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde doktora tezi olarak sunmuştur (1406). Zerkeşî'nin öğrencisi Şemseddin el-Birmâvî, kendisinin *el-Elfiyye fi uṣūl al-fiqḥ* adlı manzumesine yazdığı şerhte büyük oranda *el-Baḥrü'l-muḥîṭ*'ten faydalanmıştır. Ömer Osman Anık "ez-Zerkeşî ve *el-Baḥrü'l-muḥîṭ*" adıyla bir makale yayımlamıştır (*Darende İlahiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1 [1995], s. 177-186). 2. *Selâsilü'z-zeheb*. Hilâf ilmi yöntemiyle kaleme alınan eser fıkıh usulündeki ihtilâflı meseleleri ve bunların sebeplerini göstermek üzere telif edilmiştir (nşr. Muhammed el-Muhtâr b. Muhammed el-Emîn eş-Şinkitî, Kahire 1411/1990; Medine 1423/2002; nşr. Safiyye Ahmed Halîfe, Kahire 2008; nşr. Nâcî es-Süveyd, Beyrut 2011). 3. *Teşnîfü'l-mesâmi'* (*Şerḥu Cem'î'l-cevâmi'*). Tâceddin es-Sübkî'nin muhtasar eseri üzerine yapılan bu şerh bir mukaddime ile yedi bölümden oluşmaktadır; ictihâd bölümünün çok geniş şekilde şerhedilmesi dikkat çekicidir. Mûsâ b. Ali Fakihî tarafından Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde doktora tezi olarak tahkik edilen eserin (1407) muhtelif baskıları yapılmıştır (Kahire 1332; nşr. Seyyid Abdülazîz – Abdullah Rebî, I-IV, Kahire 1990, 1418/1998, 1419/1999; nşr. Ebû Amr el-Hüseynî Ömer b. Abdürrahîm, I-II, Beyrut 1420/2000). İbnü'l-İrâkî'nin *el-Ğayşü'l-hâmi'* şerḥu Cem'î'l-cevâmi' adlı eserinde bizzat müellifinin de belirttiği üzere çoğunlukla *Teşnîfü'l-mesâmi'*

esas alındığı için bir bakıma onun muhtasarı gibidir (nşr. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb, Kahire 2000, 1423/2003). Tabakat kitaplarında yer almamakla birlikte Zerkeşî, *Selâsilü'z-zeheb*'de bunların dışında *el-Vüṣûl ilâ şimâri'l-uṣûl* (s. 98, 221), *Münthe'el-cem'* (s. 128) ve *Maṭla'u'l-neyyireyn* (s. 132, 398) adlarıyla üç ayrı usul eserine atıfta bulunmakta ve *el-Vüṣûl ilâ şimâri'l-uṣûl*'den, özellikle Şâfiî görüşlerinin ortaya konuluşu bakımından hangi mezhepten olursa olsun usulcünün müstağni kalamayacağı bir eser olarak söz etmektedir.

D) Fıkıh. 1. *el-Menşûr fi'l-kavâ'id (el-Kavâ'id)*. Kavâid literatürünün seçkin örneklerinden biri olan eserde kaidelerin alfabetik sırayla derlenmesi, alanında bir ilki teşkil etmekte ve kitaptan yararlanılmasını kolaylaştırmaktadır (nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd, I-III, Küveyt 1402/1982, 1985; nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, I-II, Beyrut 1421/2000). Sirâceddin Ömer el-Abbâdî el-Misrî eser üzerine iki ciltlik bir şerh yazmış, Abdülvehhâb eş-Şarânî eseri ihtisar etmiş (Ezher Ktp., nr. 867, Genel, nr. 23430), İbn Kâsım el-Abbâdî bir hâşiye yazmış (Ezher Ktp., nr. 869, Genel, nr. 22232), Cemâleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Hadramî ise eseri önce ihtisar edip sonra şerhetmiştir. Bazı yazmalarda ve kataloglarda *eṭ-Tırâzu'l-müzeḥheb fi kavâ'id il-mezheḥb (el-Kavâ'id)* adıyla ayrı bir kavâid eseri olarak Zerkeşî'ye nisbet edilen eser de *el-Menşûr*'un farklı nüshalarından biridir (krş. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 662, 910; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 333; Esad Efendi, nr. 478). 2. *ed-Dibâc fi tavzihi'l-Minhâc*. Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'i üzerine yapılan şerhte görüşlerin dayandığı deliller verilmiş, hadislerin kaynağı belirtilmiş, başta Şâfiî fıkının temel eserleri olmak üzere bazılarının bugün sadece adı bilinen pek çok kaynağa müracaat edilmiştir (Kahire 1306; nşr. Yahyâ Murâd, Kahire 1427/2006; nşr. Osman Gazâl, Beyrut 2009). 3. *Ḥabâya'z-zevâyâ*. Abdülkerîm er-Râfiî'nin *el-Veciz şerḥu Fethu'l-'azîz ve Nevevî'nin Ravzatü't-tâlibîn* adlı eserlerinde bulunmakla birlikte uygun başlık altında zikredilmemiş olduklarından bulunmadığı düşünülen 616 önemli meselelerin kolay ulaşılması amacıyla bilinen fıkıh sistematigine göre tertip edildiği bir eserdir (nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî, Küveyt 1402/1982, 1993; nşr. Eymen Sâlih Şa'bân, Beyrut 1417/1996). Bu eser üzerine Ebû İshak Burhâneddin İbrâhîm b. Hıdr b. Ahmed es-Sa'idî el-Kusûrî (*Havâ-*

şî), Ebû's-Saâdât Bedreddin Muhammed b. Muhammed el-Bulkînî (*Hâşiye 'alâ Ḥabâya'z-zevâyâ*) ve İzzeddin Hamza b. Ahmed b. Ali el-Hüseynî ed-Dimaşki eş-Şâfiî (*Beḳāya'l-ḥabâyâ fi'l-istidrâk 'alâ Ḥabâya'z-zevâyâ*) birer çalışma yapmıştır. 4. *Hâdimü'r-Râfi'î ve'r-Ravza*. Râfiî'nin *Fethu'l-'azîz ve Nevevî'nin Ravzatü't-tâlibîn*'inde mevcut kapalı meseleleri açıklığa kavuşturmak amacıyla kaleme alınan bu hacimli eserde Ezraî'nin *et-Tavassuṭ ve'l-feth beyne'r-Ravza ve's-Şerḥ*'inin üslûbu benimsenerek ondan çok yararlanılmış olmakla birlikte başka kaynaklardan da bilgiler ilâve edilmiştir. On dokuz ciltlik bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (III. Ahmed, nr. 672/1-19). Zerkeşî eserini *Tahrîrü'l-Hâdim (Lübbü'l-Hâdim)* adıyla ihtisar etmiştir. Celâleddin es-Süyûtî zekât bölümünden hac bölümünün sonuna kadar olan kısmı *Taḥsinü'l-Hâdim* adıyla ihtisar etmeye başlamış, ancak tamamlamamıştır. 5. *Şerḥu'l-Veciz*. İmam Gazâlî'ye ait eserin şerhidir (Zâhiriyye Ktp., Fıkhu Şâfiî, nr. 2392 [499]). 6. *Şerḥu't-Tenbîh*. Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *et-Tenbîh*'inin şerhi olup birinci cüzü 785 (1383) yılında tamamlanmıştır (TSMK, III. Ahmed, nr. 955/1-4; Berlin Kraliyet Ktp., nr. 4466). 7. *Tekmiletü Şerhi'l-Minhâc*. Hocası İsn-evî'nin Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'ine *Kâfi'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc* adıyla yazdığı ve yarım kalan (müsâkat bölümüne kadar) şerhini tamamladığı bir eserdir. Nakil ağırlıklı kitapta İbnü'n-Nakib el-Misrî'nin *en-Nuket*'i esas alınmakla birlikte Ezraî ve Bulkînî'den de nakiller vardır (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 507; Ezher Ktp., nr. 2669 [Arûsî 42349]; Berlin Kraliyet Ktp., nr. 4525; Yale Üniversitesi Ktp., nr. 1054; Paris Milli Ktp., nr. 1007). 8. *Mâ lâ yese'u'l-mükellefe cehlüh*. Namaza dairdir (Escorial Ktp., nr. 707). 9. *el-Ğurerü's-sevâtir 'ammâ [fi mâ] yaḥtâcû ileyhi'l-müsâfir*. Yolculukla ilgili hükümleri ve yolculuk âdâbını konu alan bir eserdir (nşr. Ahmed Mustafa el-Kudât, Amman 1409/1989; Beyrut, ts.; nşr. Merzûk Ali İbrâhim, Kahire 2003). 10. *İlâmü's-sâcid fi ahkâmi'l-mesâcid*. Mescidlerle ilgili hükümlerin bir araya getirildiği ilk müstakil eser kabul edilmektedir. Bir mukaddime ile dört bölümden oluşan eserde Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ ve diğer mescidlerle ilgili fikhî hükümlere mukayeseli şekilde yer verilmiştir (nşr. Ebû'l-Vefâ Mustafa el-Merâgî, Kahire 1384, 1403, 1420/1999; Ebûzabî 1401/1981; nşr. Eymen Sâlih Şa'bân, Beyrut 1416/1995). 11.

ZERKEŞÎ, Bedreddin

Zehrû'l-‘arîş fi tahrîmî'l-haşîş. Hint ke-nevirinden elde edilen esrar kullanımının fikhî hükmünün ele alındığı bu risâlede esrarın isimleri, İslâm dünyasında ortaya çıkışı, insanın akıl ve beden sağlığına, ahlâka ve sosyal yaşantıya olumsuz etkileri gibi çeşitli yönleri üzerinde de durulmuştur (nşr. Seyyid Ahmed Ferec, Mansûre 1407/1987). Franz Rosenthal tahkikli neşrini *The Herb: Hashish Versus Medieval Muslim Society* adlı eser içinde (Leiden 1971) İngilizce, Indalecio Lozano Câmara, *Tres Tratados Árabes Sobre El Cannabis Indica: Textos Para La Historia Del Hachis En Las Sociedades Islámicas S. XIII-XVI* adlı çalışma içinde (Madrid 1990) İspanyolca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Şehid Ali Paşa, nr. 2093, vr. 43^b-50^b) *el-Fuşûl fi'l-kelâm 'ale'l-haşîşe* adıyla kayıtlı eser bu risâle ile aynıdır. 12. *Hâşîye 'alâ Kavâ'idî'l-'Alâ'i*. Şâfiî âlimi Alâî'nin *el-Mecmû'ul-müzehheb fi kavâ'idî'l-mezheb* adlı eseri üzerine yapılan bir çalışmadır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 108). 13. *Mefâtîhu'l-künûz ve melâmi-hu'r-rumûz*. *Kitâbü'l-Hâvî*'de yer alan fikhî meselelerle ilgilidir (Sûhâc / Mısır, Ma'hedû'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye, nr. 296). 14. *Mecmû'a fi fikhî's-Şâfi'iyye* (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Fıkhü Şâfiî, nr. 253). 15. *el-Emâli fi Nazmî'l-le'âli*. Ca'berî'nin *Nazmü'l-le'âli* adlı ferâize dair manzumunun şerhidir (Dimaşk el-Mecmau'l-lu-gavî'de yazması bulunmaktadır).

E) Diğer Eserleri. 1. *Lukţatü'l-'aclân ve bülletü'z-zam'ân*: *Hulâsatü'l-fünûnî'l-erba'a*. 1 Zilhicce 769 (18 Temmuz 1368) tarihinde tamamlanan eser kelâm, fıkıh usulü, mantık ve felsefe konularından oluşan muhtasar bir kitaptır (nşr. Cemâleddin el-Kâsimî, Kahire 1326, 1327; Dimaşk 1934; nşr. Muhammed el-Muhtâr b. Muhammed el-Emîn eş-Şinkitî, Medine-Dimaşk 1425/2004). Kitap üzerine *Zekerîyyâ el-Ensârî* (*Fethu'r-Rahmân bi-şerhi Lukţati'l-'aclân ve bülleti'z-zam'ân*, Kahire 1328, 1355; Seyh Yâsîn b. Zeynüddin el-Uleymî el-Himsî'nin bu şerh üzerine yazdığı hâşîye ile birlikte; nşr. Adnân b. Şehâbeddin, Amman 1433/2010), İsmâil b. İbrâhim b. İsmâil el-Alevî ez-Zebîdî (*et-Ta'rif ve'l-beyân fi şerhi Lukţati'l-'aclân*) ve Ali b. Muhammed b. Zehrân el-Hudârî er-Reşîdî birer şerh yazmıştır. Burhâned-din İbn Ebû Şerîf el-Makdisî ve Ebû'l-Fe-zherî de eseri manzum hale getirmiştir. 2. *Huliyyyü'l-efrâh fi şerhi Telhişî'l-Miftâh*. *Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm* adlı ese-

rinin belâgat ilimlerine dair bölümünün Kazvîni tarafından yapılan *Telhişü'l-Miftâh* adlı muhtasarına yazılan şerhtir. Müellif ferâğ kaydında eserini 7 Muharrem 763'te (6 Kasım 1361) tamamladığını belirtmektedir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2222). 3. *el-Ezhiye fi ahkâmi'l-ed'îye* (nşr. Cemîl Abdullah Avîza, Amman 1431/2010). *Zekerîyyâ el-Ensârî* tarafından *Telhişü'l-Ezhiye fi ahkâmi'l-ed'îye* adıyla ihtisar edilmiştir (nşr. Abdür-raûf b. Muhammed b. Ahmed el-Ke-mâlî, Beyrut 1426/2005). 4. *et-Tezkire-tü'n-na'hviyye* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1458). Dil bilimi konularıyla ilgili birçok meselenin ele alınıp tartışıldığı eserin Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan müellif hattı nüshası, kaynaklarda yazısı okunaksız olduğu ifade edilen Zerküşî'nin yazısına bir örnek teşkil etmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. 5. *Şerhu Kaşîdeti'l-bürde*. Bûsîrî'ye ait eserin şerhidir (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3542; Hüdâbahş Bankipûr, nr. 2534). 6. *Ma'nâ lâ ilâhe illallâh* (nşr. Ali Muhyiddin Ali el-Karadâğî, Kahire 1982, 1985; Tunus 1984, 1986; Beyrut 1406/1986, 1425/2005). İskenderiye Kütüphanesi'nde (nr. 87) *Risâle fi kelimâtî't-tevhîd* adıyla Zerküşî'ye nisbet edilen eser bu eserle aynı olmalıdır. 7. *Ukûdül-cümân*. İbn Hacer'in müellifin *Nazmü'l-cümân fi ebnâ'iz-zamân* adıyla andığı eseriyile aynı olmalıdır (İnbâ'ü'l-gumr, III, 140). İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ının zeyli olan eserin 764 (1363) yılında Kahire'de tamamlanan müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Fâtih, nr. 4434) bir diğer nüshası Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde (Tarih, nr. 459) kayıtlıdır. İbn Hacer'in *ed-Dü-rerü'l-kâmîne*'nin birçok yerinde Zerküşî'den aktardığı biyografik bilgiler bu esere dayanmış olmalıdır. Kitabı Bedreddin el-Aynî *Muhtaşaru 'Ukûdî'l-cümân zeylû Vefeyâtî'l-a'yân* adıyla ihtisar etmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2446). Muhammed Kemâleddin İzzeddin el-Bedrû'z-Zerküşî mü'errihan adlı çalışmasında (Beyrut 1989) *Ukûdül-cümân*'ı esas alarak diğer tarih ve biyografi kaynaklarıyla karşılaştırmak suretiyle Zerküşî'nin tarihçilik yönünü incelemiştir. 8. *Te'silü'l-bünâ fi ta'lîlî'l-binâ*: *Şerhu ebyâtî 'ile-li binâ'i'l-esmâ' min Elfiyyeti İbn Mâlik* (nşr. Âdil Fethî Riyâd, Kahire 1428/2007). 9. *Râ'iyye fi menâzili'l-Hicâz* (Mağrib'de Tivân Kütüphanesi yazmaları arasında bulunmaktadır). 10. *Risâle fi't-tâ'ûn ve cevâzî'l-firâr minhu* (yazması için bk. *Selâsilü'z-zeheb*, s. 51).

Kaynaklarda Zerküşî'ye ayrıca *Tefsirü'l-Kur'ân*, (Meryem sûresine kadar) *Keşfü'l-me'ânî 'alâ kavlihi te'âlâ "ve lemmâ belâğa eşüddehû..."* (âyetinin [Yûsuf 12/22] tefsiridir), *Şerhu'l-Erba'in* (Nevevî'nin *el-Erba'üne'n-neveviyye*'sinin şerhidir), *el-Muhtaşaru'l-hadis, et-Tahrîr fi'l-uşûl, ez-Zerküşîyye, Ğunyetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc, Fetâvâ* (İbn Hacer'in, bu eserin Zerküşî tarafından derlenmek suretiyle meydana getirildiğini belirtmesinden içindeki fetvaların kendi fetvaları olmadığı anlaşılmaktadır, bk. *İnbâ'ü'l-gumr*, III, 140), *'Amelü men tabbe li-men habbe, Rebî'u'l-ğazlân* (edebiyata dairdir) adlı eserler nisbet edilmektedir. *Fî Ahkâmi't-temennâ* adıyla Zerküşî'ye izâfe edilen risâle (Berlin Kraliyet Ktp., nr. 5410, vr. 3-4) onun *el-Menşûr fi'l-kavâ'id* adlı eserindeki temenniyle ilgili bölümler (I, 402-411) paralellik göstermektedir (krş. Ahlwardt, V, 19). Bazı kataloglarda *el-'Arûzu's-Sâviyye* adıyla Zerküşî'ye nisbet edilen eser, mu-kaddimesindeki müellif ismine göre Şâfiî âlimi Muhammed b. Muhammed b. Necmeddin eş-Şirâzî et-Tebrîzî el-Mukrî ez-Zerküşî'ye ait olup kapak sayfasında eser ismi *Kitâb fi 'ilmi'l-'arûz muhtaşaru Kaşîdeti's-Sâvî* şeklinde kaydedilmektedir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1985; krş. İbnü'l-İmâd, VII, 104). Kataloglarda ve yazma nüshasının başında *Kitâbü'n-Nikâh fi'l-fıkhî's-Şâfi'i li'l-İmâm ez-Zerküşî* adıyla Zerküşî'ye nisbet edilen eser de (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 925) Abdülkerîm er-Râfî'nin Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i üzerine *el-'Aziz şerhu'l-Vecîz* adıyla yazdığı şerhin nikâh bölümünün 15 Zilhicce 701 (11 Ağustos 1302) istinsah tarihli bir nüshasından ibarettir.

Zerküşî hakkında bazı çalışmalar da yapılmıştır: Kenneth Edward Nolin, *The Itqân and Its Sources: A Study of al-Itqân fi 'ulûm al-Qur'ân by Jalâl al-Dîn al-Suyûtî with special reference to al-Burhân fi 'ulûm al-Qur'ân by Badr al-Dîn al-Zarkashî* (1968, doktora tezi, The Hartford Seminary Foundation); Abdülâzîz İsmâil Sakar, *ez-Zerküşî ve menhecuhû fi 'ulûmî'l-Kur'ân* (doktora tezi, 1981, Ezher Üniversitesi Usûliddîn Fakültesi); Ali b. Sâlim, *Bedrûddîn ez-Zerküşî ve Kitâbühû el-Bahrü'l-muhtâ fi uşûlî'l-fıkh* (1983, el-Külliyetü'z-Zeytûniyye li's-şerfa ve usûliddîn [Tunus]); Abdülhamîd Ahmed Muhammed Ali, *Me-bâhişü't-teşbih 'inde'l-İmâm Bedriddîn ez-Zerküşî* (Kahire 1984); Mustafa Canlı, *Bedreddin Zerküşî ve Hadis İliminde-*

ki Yeri (yüksek lisans tezi, 1992, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Muhibbuddin Abdüssubhân Vâiz, "Muvâzene fî mebhâşi ma'rifeti esbâbi'n-nüzûl beyne'z-Zerkeşî ve's-Süyûtî" (*Mecelletü Külliyyeti'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye*, XIX [Dübey 2000], s. 59-89); Andrew Rippin, "al-Zarkashî and al-Suyûti on the 'Occasion of Revelation' Material" (*IC*, LIX [1985], s. 243-258); *The Qur'an and Its Interpretative Tradition* (Aldershot / Hampshire 2001); Nâsir b. Suûd b. Abdullah es-Selâme, *Mu'cemü mü'ellefti'l-Allâme ez-Zerkeşî eş-Şâfi'î el-mah-tûta bi-mektebâti'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* (Cize / Kahire 2002); Mustafa Öztürk, "Zerkeşî'nin Kaynakları: el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme" (*Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/2 [2003], s. 181-212); Âdil Fethî Riyâd, *el-Cühûdû'n-naḥviyye li-Bedriddin ez-Zerkeşî: Uşûlû'n-naḥv, el-mesâ'ilû'n-naḥviyye, ḥurûfû'l-me'â-nî* (Kahire 2006); Gânim b. Abdullah b. Süleyman el-Gânim, *Tercihâtü'z-Zerkeşî fî 'ulûmî'l-Kur'ân* (Riyad 2009); Muhammed Muhammed Osman Yûsuf, *en-Naşşû'l-Kur'ânî 'inde'z-Zerkeşî: Beyne'l-fehm ve't-tezevvuk* (Desûk 2009); Bilal Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlim-lerindeki Yeri* (Ankara 2012).

BİBLİYOGRAFYA :

Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Le'âli'l-menşûre fî'l-eḥâdişî'l-meşhûre* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 10-15, 79; a.mlf., *el-Baḥrû'l-muḥîl* (nşr. Abdüssettâr Ebû Gudde), Küveyt 1413/1992, VI, 328; a.mlf., *el-ġabe* (nşr. Bünyamin Erul – Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1425/2004, s. 9-28, 283; a.mlf., *Selâsilü'z-zeheb* (nşr. M. Muhtâr b. M. Emîn eş-Şinkitî), Kahire 1411/1990, s. 26-66, 98, 128, 132, 221, 332, 398; a.mlf., *el-Menşûr fî'l-kavâ'id* (nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd), Küveyt 1402/1982, I, 69-71, 402-411; Makrîzî, *es-Sülûk*, VIII, 779; İbn Kâdi Şühbe, *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 167-168; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 126, 261; II, 465; III, 397-398; a.mlf., *İnbâ'ü'l-ğumr*, III, 138-141; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, IX, 335-336; a.mlf., *en-Nücümü'z-zâhire*, XII, 134; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, I, 338, 343; II, 185, 237, 296; IV, 306; VI, 24, 78, 88; VII, 161, 281; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâ-dara*, I, 437; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirin*, I, 162-163; *Keşfü'z-zunûn*, I, 448, 549, 698, 699, 832, 834, 876; II, 1162, 1223, 1384, 1495, 1927; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 335; VII, 104, 151, 193; VIII, 20, 269; Ahlwardt, *Verzeichnis*, X, 324 (İn-deks); Brockelmann, *GAL*, II, 112; *Suppl.*, II, 108; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 174-175; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 649-651, 724-729; Bünyamin Erul, *Hiz. Aişe'nin Sahabe Yöneltiliği Eleştiriler*, Ankara 2000; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şurûḥ ve'l-ḥavâşî*, Ebûzabî 1425/2004, I, 117, 402-403, 455; II, 759, 1225, 1400-1401; III, 1589, 1912, 1937, 2120, 2148; A. Rippin, "Al-Zarkashî and al-Suyûti on the 'Occasion of Revelation' Material", *IC*, LIX/3 (1985), s. 243-258;

a.mlf., "al-Zarkashî", *El² Suppl.* (İng.), s. 842; Mustafa Fayda, "Aişe", *DİA*, II, 204; Abdullah Kahraman, "Tüsterî, Nasrullah b. Ahmed", a.e., XLI, 616; Hişâm Burhânî, "ez-Zerkeşî", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2004, X, 344-345; Ömer Abdüsselâm Tedmürî, "ez-Zerkeşî, Bedriddin Muhammed b. Behâdîr", *Mu.AU*, XI, 130-132.

MENDERES GÜRKAN

ZERKEŞÎ, Şemseddin

(شمس الدين الزركشي)

Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed
b. Abdillâh b. Muhammed
ez-Zerkeşî el-Misrî
(ö. 772/1370)

Hanbelî fakihi.

Şöhretine rağmen hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Doğum tarihi bilinmemekle beraber oğlu Zeynüddin ez-Zerkeşî'nin babasının elli yaşında vefat ettiğini söylemesinden hareketle yaklaşık 722'de (1322) doğduğu tahmin edilebilir. Aslen Suriye'de Rahbe bölgesine yerleşmiş Tay kabilesine mensup Benî Mühennâ ailesinden olup dedesi veya babası Kahire'ye göç etmiş, Zerkeşî de orada dünyaya gelmiştir. Zerkeşî nisbesi dedesi ve babasının "zerkeşe" denilen nakış işiyle uğraşmasından kaynaklanır. Tabakat kitaplarında kendisiyle ilgili çok az bilgi bulunması erken sayılacak bir yaşta vefat etmesine bağlanmış yahut oğlu Zeynüddin'in ilimde babasını gölgede bıraktığı şeklinde yorumlanmıştır. Hocalarından, sadece Hanbelî fikhini öğrendiği Kâdîlkudât Muvaḥḥakuddin Abdullah b. Muhammed el-Makdisî el-Haccâvî'nin, talebelerinden de oğlu Zeynüddin'in adı bilinmektedir. Kaynaklarda "eş-şeyh, muhakkik ve allâme" unvanlarıyla anılan Zerkeşî'nin devrin önde gelen âlimleri arasında yer aldığı konusunda şüphe yoktur. Onun ilmî kişiliğini ve özellikle fıkha vukufunu Hırakî'nin *el-Muḥtaşar*'ına yazdığı şerhten anlamak mümkündür. İbnü'l-İmâd bu eserin söz konusu kitaba yazılan en güzel şerh olduğunu belirtmiş, İbn Humeyd de eseri *el-Muḥtaşar* üzerine yazılıp günümüze ulaşan, içeriği en yeterli, ilim bakımından en derin ve tertipli şerh diye nitelemiştir. Ancak bu değerlendirme abartılı bulunmuş ve eserin önem ve içerik bakımından İbn Kudâme'nin *el-Muğ-nî*'sinden sonra geldiği de söylenmiştir (*es-Sühubü'l-vâbile*, III, 967 [nşredeninin notu]). Zerkeşî 24 Cemâziyelevvel 772'de (14 Aralık 1370) Kahire'de vefat etti ve Karâfetüssuğrâ Kabristanı'nda defnedildi.

Eserleri. 1. Şerḥu'z-Zerkeşî 'alâ Muḥtaşari'l-Hırakî. Kaynaklarda Zerkeşî'ye

nisbet edilen birçok eserin en meşhuru olup Hırakî'nin Hanbelî mezhebinin temel metinlerinden olan eserine yazdığı şerhtir (nşr. Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn, I-VII, Riyad 1410/1990, 1413/1993, 1430/2009; Beyrut 1414/1993; nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, I-IV, Mekke 1412/1991; Beyrut 1418/1997; nşr. Abdülmün'im Halîl İbrâhim, I-III, Beyrut 1423/2002). Müellif kitapta Hırakî'ye ait metin için "kâle" sözünü, kendi açıklamaları için "S" rumuzunu kullanmıştır. Ancak Zerkeşî şerhin çoğunu temize çekmeden vefat etmiş ve eser Hanbelî âlimi Ömer b. İsâ b. Muhammed tarafından 16 Cemâziyelevvel 774'te (13 Kasım 1372) temize çekilmiştir (Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aḥmed*, V, 138; İbn Humeyd, III, 968). Eserde müellif metni basit ifadelerle tahlil eder, her meselede İmam Ahmed'den gelen rivayetlere yer verir, delil olarak kullanılan hadisleri tahrîc eder, farklı tarikleri ve râvilerini belirtir, rivayetin sıhhat derecesini açıklar, bir meseleyle ilgili kendi çıkarımlarını ortaya koyar, bunların hikmetlerine ve illetlerine de yer verir, tercihe şayan kabul ettiği görüşleri zikreder ve garib kelimeleri açıklar. Zerkeşî'nin bu şerhten özetlediği bir başka şerhi varsa da eserin ancak dörtte üçünü yazabilmiş ve "Kitâbü'l-Et'ime"den "Edâhî" bölümüne kadar gelebilmiştir (Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aḥmed*, V, 137; İbn Humeyd, III, 967).

2. Şerḥu'l-Muḥarrer. Mecdüddin İbn Teymiyye'nin fıkha dair eseri üzerine "Nikâh" kitabında "Sadâk" bölümüne kadar yazılan bir şerhtir (Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aḥmed*, V, 137; *ed-Dürü'l-münâḥḥad*, III, 548).

3. Şerḥu'l-Vecîz. Hüseyin b. Yûsuf b. Muhammed b. Ebû's-Serî ed-Düceylî el-Bağdâdî'ye ait *el-Vecîz fi'l-fıkh* adlı eserin bir kısmının ("İtḥ"tan "Sadâk" bölümüne kadar) şerhidir (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 1393; el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 61). Zerkeşî'nin bunların dışında tamamlamadığı başka eserlerinden de söz edilmektedir (Sâlih b. Abdülazîz İbn Useymîn, II, 1159).

BİBLİYOGRAFYA :

Şemseddin ez-Zerkeşî, *Şerḥ 'alâ Muḥtaşari'l-Hırakî* (nşr. Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn), Riyad 1413/1993, nşredeninin girişi, I, 77-108; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 93-94; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aḥmed* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1997, V, 137-138; a.mlf., *ed-Dürü'l-münâḥḥad fî zikri aşḥâbi'l-İmâm Aḥmed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Kahire 1412/1992, II, 548; İbn Humeyd, *es-Sühubü'l-vâbile 'alâ darâ'ihi'l-Hanâbile* (nşr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd – Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Beyrut 1416/1996, III, 966-968; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medḥal*